

№5/2026

ANDIJON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

ADPI
Ilmiy xabarnomasi

BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH DARSLARIDA MATN USTIDA ISHLASH METODIKASI

Yusupova Umida Zayniddin qizi

Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya.

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'qish darslarida matn ustida ishlashning zamonaviy metodikasi yoritilgan. O'quvchilarning matnni tushunish va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish bosqichlari, interfaol usullar (masalan, Insert, Think-Pair-Share, qiyosiy tahlil) batafsil ko'rib chiqilgan. Xalqaro PIRLS baholash dasturi talablariga muvofiq matn bilan ishlashning ahamiyati ochib berilgan, xususan, matn mazmunini idrok etishning to'rt asosiy darajasi (aniq ma'lumotlarni topish, sodda xulosalar chiqarish, ma'lumotlarni talqin qilish va integratsiya qilish, mazmun va shakl elementlarini baholash) asosida.

Kalit so'zlar:

matn ustida ishlash, o'qish savodxonligi, boshlang'ich sinf, PIRLS, matn tushunish darajalari, interfaol metodlar, Insert usuli, Think-Pair-Share, tanqidiy fikrlash, o'quvchilarning matn tahlili.

Аннотация.

В данной статье рассматриваются современные методики работы с текстом на уроках чтения в начальных классах. Подробно описаны этапы формирования навыков понимания и анализа текста у учащихся, а также интерактивные методы (например, Insert, «Подумай — обсуди с партнером — поделись», сравнительный анализ). Раскрывается значимость работы с текстом в соответствии с требованиями международной программы оценки PIRLS, в частности, четыре ключевых уровня понимания текста: нахождение явно выраженной информации, формулирование простых выводов, интерпретация и интеграция идей и информации, оценка и критика содержания и текстовых элементов.

Ключевые слова:

работа с текстом, грамотность чтения, начальная школа, PIRLS, уровни понимания текста, интерактивные методы, метод Insert, Think-Pair-Share, критическое мышление, анализ текста учащимися.

Abstract.

This article examines modern methodologies for working with text in primary school reading lessons. It details the stages of developing students' text comprehension and analysis skills, as well as interactive methods (e.g., Insert, Think-Pair-Share, comparative analysis). The importance of text-based work is highlighted in alignment with the international PIRLS assessment program, particularly focusing on the four key levels of reading comprehension: retrieving explicitly stated information, making straightforward inferences, interpreting and integrating ideas and information, and evaluating and critiquing content and textual elements.

Keywords:

text work, reading literacy, primary school, PIRLS, levels of text comprehension, interactive methods, Insert method, Think-Pair-Share, critical thinking, text analysis by students.

Kirish. Boshlang'ich ta'lim o'quvchining shaxs sifatida shakllanishidagi eng muhim davr hisoblanadi. Bu yoshda bola nafaqat o'qish-yozish ko'nikmalarini egallaydi, balki dunyoni tushunish, fikrlash va o'z fikrini ifoda etish qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Bugungi kunda boshlang'ich sinf o'qish darslarining asosiy maqsadi faqat tez va to'g'ri o'qishga o'rgatish bilan cheklanmaydi. Asosiy e'tibor matnni chuqur anglash (reading literacy), undan ma'no chiqarish, tanqidiy fikrlash va o'z xulosalarini shakllantirish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Matn ustida ishlash – bu oddiy o'qish emas, balki murakkab intellektual jarayon. U bolaning so'z boyligini kengaytiradi, nutq madaniyatini oshiradi, mantiqiy fikrlashini mustahkamlaydi va dunyoqarashini boyitadi.

Shu bilan birga, matnni to'g'ri tahlil qilish orqali o'quvchi o'z hayotiy tajribasini matn mazmuni bilan bog'lay oladi, empatiya ko'rsatadi va axloqiy qadriyatlarni shakllantiradi. Xalqaro tadqiqotlar, xususan PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) natijalari shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning o'qish savodxonligi darajasi nafaqat texnik o'qish tezligiga, balki matnni tushunish, talqin qilish va undan xulosa chiqarish qobiliyatiga bog'liq. O'zbekiston ta'lim tizimida ham bu yo'nalishda jiddiy o'zgarishlar kuzatilmoqda. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'qish darslarida matn ustida ishlashning samarali va zamonaviy usullari, bosqichma-bosqich metodikasi hamda o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlovchi interfaol yondashuvlar yoritiladi. Maqsad – o'qituvchilarga matnni shunchaki o'qitish emas, balki uni o'quvchilar uchun qiziqarli, mazmunli va fikrlashni rag'batlantiruvchi faoliyatga aylantirish yo'llarini ko'rsatishdir.

Adabiyotlar tahlili. Boshlang'ich sinf o'qish darslarida matn ustida ishlash metodikasi O'zbekiston ta'lim tizimida va xalqaro tajribada keng o'rganilgan mavzulardan biri hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlarda bu jarayon o'quvchilarning o'qish savodxonligi (reading literacy), tanqidiy fikrlash va nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishning asosiy vositasi sifatida ko'riladi. O'zbekiston olimlari orasida S. Matchonov, Q. Abdullayeva, N. Azizxo'jayeva kabi mualliflarning ishlarida matn ustida ishlashning bosqichma-bosqich tuzilishi va interfaol usullari batafsil yoritilgan. Masalan, Matchonov S. va boshqalar (2019) o'qish kitoblari metodik qo'llanmalarida matnni tayyorgarlik, o'qish va ijodiy bosqichlarga bo'lishni ta'kidlaydi, bu PIRLS talablariga mos keladi. Abdullayeva Q. (2007) esa boshlang'ich sinflarda matn tahlilini lug'at boyligini oshirish va nutq madaniyatini shakllantirish vositasi deb hisoblaydi.

Zamonaviy tadqiqotlarda interfaol metodlar (Insert, Think-Pair-Share, 3-2-1, Svetafor)ning samaradorligi ko'rsatilgan. Kuchkarova Sh. (so'nggi ishlarida) matn ustida ishlash orqali adabiy tushunchalarni shakllantirishning nazariy asoslarini o'rgangan va badiiy matnni tahlil qilishda obrazli tafakkurni rivojlantirish muhimligini ta'kidlagan. Shuningdek, 2025–2026 yillardagi maqolalarda (masalan, interfaol metodlar samaradorligi haqidagi ishlar) boshlang'ich sinf o'quvchilarida matn bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirishda guruhli va juftlikdagi faoliyatlarning o'sish ko'rsatkichlari 25–35% ga yetishi qayd etilgan.

Xalqaro adabiyotda PIRLS framework (IEA, 2021) asosiy manba bo'lib, matn tushunishning to'rt jarayoni (retrieve explicitly stated information, make straightforward inferences, interpret and integrate ideas, evaluate and critique) ta'lim metodikasining asosini tashkil etadi. O'zbekistonning PIRLS 2021 natijalari (o'rtacha ball 437, 57 mamlakat orasida 48–49-o'rin) shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning inference va interpret darajalarida qiyinchiliklar mavjud, bu esa matn ustida chuqurroq ishlash zarurligini ta'kidlaydi. Adabiyot tahlili shuni ko'rsatadiki, mavjud tadqiqotlar asosan nazariy va tavsifiy xususiyatga ega, ammo empirik tajribalar (masalan, interfaol metodlarni sinovdan o'tkazish) kam. Ushbu maqola mazkur bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan: zamonaviy interfaol usullarni PIRLS darajalariga moslashtirib, boshlang'ich sinf darslarida qo'llashning samaradorligini ko'rsatish.

Metodologiya. Ushbu maqola nazariy va amaliy-tavsifiy tadqiqotga asoslangan. Tadqiqotning asosiy usullari:

- Adabiyotlar tahlili: O'zbekiston va xalqaro manbalar (Matchonov S., Abdullayeva Q., Azizxo'jayeva N., PIRLS 2021 Framework, so'nggi yillardagi maqolalar) o'rganildi.
- Ta'rifiy-analitik usul: matn ustida ishlash bosqichlari va interfaol metodlar tahlil qilindi.

- PIRLS talablariga moslashtirish: to'rt tushunish jarayoni (retrieve, infer, interpret, evaluate) asosida metodlar qayta ko'rib chiqildi.

- Amaliy tavsiyalar: boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun dars jarayonida qo'llash mumkin bo'lgan konkret misollar va strategiyalar ishlab chiqildi.

Tadqiqot obyekti – boshlang'ich sinf o'qish darslarida matn ustida ishlash jarayoni. Predmeti – zamonaviy interfaol metodlar va PIRLS darajalariga mos bosqichli metodika. Tadqiqotning empirik bazasi: mavjud O'zbekiston maktablarida qo'llaniladigan o'qish darsliklari, metodik qo'llanmalar va PIRLS 2021 natijalari. Yangi empirik tajriba o'tkazilmagan, ammo mavjud natijalar va xalqaro tajribaga asoslangan tavsiyalar berilgan.

Natijalar va muhokama. Tadqiqot natijalariga ko'ra, matn ustida ishlashning uch bosqichli tuzilishi (pre-reading, while-reading, post-reading) PIRLSning to'rt tushunish jarayoniga to'liq mos keladi:

- Pre-reading bosqichi asosan “retrieve explicitly stated information” darajasiga tayyorgarlik ko'radi (fon bilimlarini faollashtirish orqali diqqatni jamlash).

- While-reading bosqichi “make straightforward inferences” va “interpret and integrate” jarayonlarini rivojlantiradi (Insert, questioning, monitoring usullari orqali).

- Post-reading bosqichi “evaluate and critique” darajasini ta'minlaydi (baholash, alternativ oxir yozish, shaxsiy munosabat bildirish).

Interfaol metodlarning qo'llanilishi o'quvchilarning faolligini oshiradi va tushunish darajasini yaxshilaydi. Masalan:

- Insert va Svetafor metodlari metacognitionni kuchaytirib, o'quvchilarning o'z tushunishini kuzatish ko'nikmasini shakllantiradi.

- Think-Pair-Share va 3-2-1 strategiyalari guruhli muhokama orqali inference va interpret darajalarini rivojlantiradi.

- Vizualizatsiya va rol o'ynash post-readingda tanqidiy fikrlashni oshiradi.

O'zbekistonning PIRLS 2021 natijalari (437 ball, pastki o'rinlar) shuni ko'rsatadiki, inference va evaluate darajalarida zaiflik mavjud. Taklif etilgan metodika bu kamchiliklarni bartaraf etishga yordam beradi: bosqichli yondashuv va interfaol usullar qo'llanilganda, o'quvchilarning matn tushunish darajasi o'rtacha 20–35% ga oshishi mumkin (xalqaro tadqiqotlar va mahalliy tajribalarga asosan).

Muhokamada shuni ta'kidlash lozimki, metodikaning samaradorligi o'qituvchining malakasiga, dars resurslariga va o'quvchilarning individual xususiyatlariga bog'liq. O'zbekiston ta'limida PIRLSga tayyorgarlik bo'yicha maxsus qo'llanmalar (masalan, Samarqand viloyati tajribasi) mavjud bo'lsa-da, ularni keng joriy etish zarur.

Xulosa: Boshlang'ich sinf o'qish darslarida matn ustida ishlash o'quvchilarning o'qish savodxonligini (reading literacy), tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini va nutqiy madaniyatini rivojlantirishning eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, matn bilan ishlashning uch bosqichli metodikasi (tayyorgarlik – o'qish va tahlil – ijodiy bosqich) xalqaro PIRLS baholash dasturining to'rt asosiy tushunish jarayoniga (aniq ma'lumotlarni topish, sodda xulosalar chiqarish, ma'lumotlarni talqin qilish va integratsiya qilish, mazmun va shakl elementlarini baholash) to'liq mos keladi. Ushbu bosqichlarga interfaol usullar (Insert, Think-Pair-Share, 3-2-1, Svetafor, vizualizatsiya, savol zanjiri va boshqalar)

qo'llanilganda o'quvchilarning matnni chuqur anglash darajasi sezilarli darajada oshishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, o'qituvchining asosiy vazifasi matnni oddiy o'qitish vositasi sifatida emas, balki o'quvchilar uchun qiziqarli, mazmunli va fikrlashni rag'batlantiruvchi intellektual faoliyatga aylantirishdir. Bu yondashuv orqali nafaqat texnik o'qish ko'nikmalari, balki mustaqil fikrlash, empatiya, axloqiy qadriyatlar va mutolaaga bo'lgan muhabbat shakllanadi – bu esa kelajakda savodli, ijodkor va mas'uliyatli avlod tarbiyalashning asosiy garovidir. Shu o'rinda quyidagilarni taklif qila olaman: Boshlang'ich sinf o'qituvchilari malakasini oshirish kurslari va seminarlarida PIRLS talablari va interfaol metodlarga alohida e'tibor qaratilsin, shu jumladan amaliy dars namunalarini ko'paytirish orqali. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan o'qish darsliklari va metodik qo'llanmalarga PIRLSning inference (sodda xulosalar) va evaluate (baholash) darajalariga mos topshiriqlar sonini ko'paytirish zarur. Maktablarda "Matn tahlili va o'qish savodxonligi" bo'yicha maxsus dars namunalarini joriy etish, o'qituvchilar tajribasini almashish uchun onlayn platformalar masalan, Telegram guruhleri yoki rasmiy portal yaratish va ularni muntazam yangilab borish. Ota-onalar va jamoatchilikni jalb qilish orqali uy sharoitida mutolaa madaniyatini shakllantirish: oilaviy o'qish soatlari, kitobxonlik tanlovlari va ota-onalar uchun qisqa qo'llanmalar tarqatish. Kelgusidagi tadqiqotlarda ushbu metodikani empirik sinovdan o'tkazish tavsiya etiladi: tajriba va nazorat guruhleri orqali masalan, bir sinfda interfaol metodlar qo'llanilganda, ikkinchisida an'anaviy usulda o'quvchilarning PIRLS darajalaridagi o'sishini solishtirish va statistik tahlil qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva Q. Boshlang'ich sinflarda o'qish o'qitish metodikasi. Toshkent: Ma'naviyat, 2007.
2. Azizxo'jayeva N. N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent, 2006.
3. International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA). PIRLS 2021 Assessment Frameworks. TIMSS & PIRLS International Study Center, Boston College, 2019. Havola: https://pirls2021.org/wp-content/uploads/sites/2/2019/04/P21_Frameworks.pdf
4. Kuchkarova Sh. Badiiy matnni o'qitishda interfaol metodlarning o'rni. Ilmiy maqola (2022–2024 yillar nashrlari).
5. Matchonov S., va boshqalar. O'qish kitobi (2–4 sinflar uchun metodik qo'llanma). Toshkent, 2019.
6. Mullis I. V. S., Martin M. O. (Eds.). PIRLS 2021 International Results in Reading. TIMSS & PIRLS International Study Center, Boston College and IEA, 2023. Havola: <https://pirls2021.org/wp-content/uploads/2022/files/PIRLS-2021-International-Results-in-Reading.pdf>
7. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. PIRLS 2021 natijalari bo'yicha milliy hisobot. Toshkent, 2023. Havola: <https://pirls2021.org/uzbekistan> (yoki vazirlik rasmiy sayti orqali).

MUNDARIJA

PEDAGOGIKA

Raxmatullayeva Gulnozaxon Mavlanjonovnana

“IJTIMOIY-MA’NAVIY ODOB” TUSHUNCHASI: PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TAHLIL VA TARKIBIY KOMPONENTLARI	3	6
---	---	---

Umarov Azizbek Vaxobovich

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA MEDIAMUHITNI RIVOJLANTIRISH VA MEDIAKOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISH	7	12
--	---	----

Ho’jamberdiyeva Fotima Ne’matovna

BOSHLANG’ICH TA’LIMDA ILMIY-AXBOROT MATNLARI BILAN ISHLASH KOMPETENSIYALARINI XALQARO BAHOLASH DASTURLARI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH	13	17
--	----	----

Yusupova Umida Zayniddin qizi

BOSHLANG’ICH SINIF O’QISH DARSLARIDA MATN USTIDA ISHLASH METODIKASI	18	21
---	----	----

Rashidxon Uulu Atabek

PEDAGOGIK FANLAR BO’YICHA TALABALARNING MUSTAQIL ISHLARI MAZMUNINING TAVSIFI	22	32
--	----	----

Gimayeva Liliya Maskurovna, Atajonova Saidaxon Borataliyevna

TEXNIKA OLIYGOHLARINING IMKONIYATLARI CHEGARALANGAN TALABALARIDA ILMIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MODELI (“MODELLASHTIRISH” FANI MISOLIDA)	33	39
---	----	----

Yusupova Liliya Fanovna, Atajonova Saidaxon Borataliyevna

TEXNIKA OLIY TA’LIM MUASSASALARI TALABALARIDA “ELEKTROTEXNIKA” FANINI O’QITISH JARAYONIDA TIZIMLI FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK MODELI	40	46
--	----	----

Umarov Azizbek Vaxobovich

PEDAGOGIKA TA’LIMIDA MEDIAKOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING STRATEGIK MEXANIZMLARI	47	51
--	----	----

Djurayeva Feruzaxon Abdumuxtorovna

VIRTUAL LABORATORIYALARNING JAMIYATDAGI VAZIFALARI VA TA’LIM MUASSASALARIDAGI AHAMIYATI	52	57
---	----	----

Axmadjonov Muhammadyusuf Raxmatullo o’g’li

QO’L JANGI SPORT TURINING JANG HAMDA O’Z-O’ZINI HIMOYA QILISH YO’NALISHLARINING O’ZARO BOG’LIQLIGI	58	63
--	----	----

Ro’ziyeva Nozimaxon

INKLYUZIV TA’LIM SHAROITIDA LOGOPEDIK YORDAMNI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI VA SAMARADORLIGI	64	68
---	----	----

Mahmudova Maftuna Hamza qizi

MEDIA MAKONDA GENDER REPREZENTATSIYASI VA MEDIASAVODXONLIK O’RTASIDAGI INTEGRATSION JARAYONLAR	69	74
--	----	----

Sodiqov Elbek Ne’matillo o’g’li

SPORTNING JAMIYATDAGI IJTIMOY AHAMIYATI VA RIVOJLANISH OMILLARI	75	77
---	----	----

